

**«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԿՈՂՄԻՑ ՎԱԽՃԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱԿՏՈՒԱԼԱՑՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ**

Նաիրա Մահակյան
nara.sahakyan@gmail.com

***Բանալի բառեր՝ «Իսլամական պետություն», վախճանաբանություն,
«սև դրոշ», «Շամ», «Մահդի», «Դաբիք»***

Մերձավոր Արևելքում կատարվող իրադարձությունները, սուննիական արմատականության զարթոնքն ու դրա կուլմինացիոն կետ դարձած՝ «Իսլամական պետություն» խալիֆայության հռչակումը (2014թ.) մերձավորարևելյան տարածաշրջանում աշխարհընկալման հին դրսևորումների արդիականացման պատճառ դարձան: Այդ նոր ընկալումների արդիականացումը ուղղված էր Իսլամական պետության կողմից իր գործողությունները արդարացնելու և որպես Ալլահի ճանապարհին մղվող պայքար ներկայացնելու հետ: Վախճանաբանական պատկերացումների արդիականացման գործընթացն ու դրանց նշանային համակարգը հասկանալն ու կիրառության հնարավոր զարգացումները կանխատեսելը էական դեր ունի տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական զարգացումների համատեքստում: Այս հողվածում քննարկվում են «սև դրոշ»-ի, «Մահդիի» ու «Շամ»-ի վերաբերյալ վախճանաբանական պատկերացումների ակտուալացումն ու դրանց նշանակությունը:

Ահեղ դատաստանի մասին պատկերացումները, լինելով հավատի կարևոր հիմք, առաջնային դեր են ունենում իսլամական

խմբավորումների մոտ: Այս հարցում բացառություն չէ նաև «Իսլամական պետությունը»:

Մերձավոր Արևելքում մղվող պայքարի համար դիցաբանական համակարգի տարրերով համեմված պայքարը նորույթ չէ: Չքննարկելով այն հարցը, որ Իրաքում և Սիրիայում պայքարող կողմերը բազմաթիվ են և յուրաքանչյուրն ունի իր մոդուս օպերենդին՝ պետք է նկատեն, որ այս պայքարում հաճախ ակներև է դառնում հատկապես շիա-սուննի անտագոնիզմը: Պատճառը, թերևս, այն է, որ ցամաքային ուժերի դեպքում առաջնագծում հաճախ բախվում են հիմնականում այն կողմերի զինվորները, որոնցից յուրաքանչյուրը հավատում է, որ այն, ինչ կատարվում է այսօր, կանխատեսվել էր դեռևս 7-րդ դարի մարգարեության ժամանակ¹: Սա ցույց է տալիս, որ արդեն մի քանի տարի շարունակ մղվող պատերազմն իր արմատներով շատ ավելի հին է, հասնում է իսլամի առաջին դարեր ու յուրաքանչյուր կողմի հավատամքում ունի իր կարևորությունը:

Իսլամական պետության ներկայացուցիչները, որոնք սուննիական իսլամի հետևորդներ են, հավատում են, որ իրենք կռվում են Սիրիայում և Իրաքում, որովհետև դա Մուհամմադ մարգարեի խոստացած պատերազմն է, որն ի վերջո մեծագույն պատերազմն է դառնալու չարի ու բարու միջև²: Մյուս կողմից շիայական իսլամի ներկայացուցիչները պատրաստ են իրենց կյանքը զոհել այս պայքարում, որովհետև դրանով իրենք

¹ Պահպանվել են մի շարք հադիսներ, որոնցում նշվում է աշխարհի վերջին կատարվելիք իրադարձությունների, Կոստանդնուպոլսի, Երուսաղեմի գրավման և այլնի մասին: Օրինակ՝ Sunan Abu-Dawud, Battles (Kitab Al-Malahim), Book 37 [Առցանց], <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/abudawud/037-sat.php>, [04.01.2016]

² Şahîh Muslim, 2899 a, Kitâb 54, ḥadîṭ 47, <http://sunnah.com/muslim/54/47>, [13.01.2016]

ճանապարհ են հարթում թաքուցման մեջ գտնվող Մահդիի³ վերադարձի համար:

Իսլամական պետության կողմից լայն շրջանառության մեջ են դրվել մի շարք վախճանաբանական պատկերացումներ և սկսվել է դրանց նյութականացման գործընթացը: Դրանցից կարևորն ու ամենաշատ արժարժվողը երկուսն են՝

- Ալ-Մալիհամա Ալ-Քուրբայի⁴ մասին հավատալիքը, ըստ որի մուսուլմանական գորքերի ու հռոմեացիների միջև պատերազմ է լինելու Դաբիքում կամ Ամակում, որի ժամանակ «իսլամական լավագույն գորքը» հաղթանակելու է:

- Խորասանից եկող սև դրոշակակիրների գորքի մասին հավատալիքը: Այդ գորքի գլուխ կանգնած է լինելու Մահդին, ով պայքարելու է արդարության հաղթանակի համար և հաջողության է հասնելու:

Երկուսն էլ կարևոր դեր ունեն, քանի որ «Իսլամական պետությունն» իր գործողությունները ներկայացնում է այս մարգարեության շրջանակներում ու դրանց համապատասխան:

Լինելով հավատի առանցքային բաղադրիչ՝ իսլամական վախճանաբանական պատկերացումները դարեր շարունակ մշակվել ու զարգացել են: Թեև իսլամական վախճանաբանությունը մշտապես կարևոր է եղել, բայց դրա արտահայտվածությունը սուննիական իսլամում, առավել ևս քաղաքական դաշտում, բավականին թույլ էր մինչև 1980-ական

³ Մահդիի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Heinz H., Shi'a Islam: From Religion to Revolution (Princeton Series on the Middle East), translated from the German by Allison Brown, Markus Wiener Pub; Second Printing edition, 1996, pp. 28-30.

⁴ Մեծ պատերազմ, որ տեղի է ունենալու լավագույն մուսուլմանների ու հռոմեացիների միջև, որին հաջորդելու է Կոստանդնուպոլսի գրավումը: Sunan Abu-Dawud, Battles (Kitab Al-Malahim), Book 37, Number: 4281-4283,

<http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/abudawud/037-sat.php>, [04.01.2016]

թթ., երբ Աֆղանստանում ջիհադի կոչեր հնչեցին ու ժամանակակից ջիհադի նախակարապետ Աբդուլլահ Ազգամը⁵ հայտարարեց, որ այդ պայքարը աշխարհի վերջի մոտ լինելու նշանակներից է: Տարիներ շարունակ Ալ-Կաիդան ապոկալիպտիկ ակնարկներ է արել, օրինակ օգտագործելով Խորասան անվանումը, նշելով, որ Մահդին կհայտնվի սև դրոշներ կրող բանակի կողքին և այլն: Սակայն ակնհայտ է, որ սրանք ընդամենը թույլ ակնարկներ են⁶ և չեն համեմատվի Իսլամական պետության կողմից դրա լայնորեն շրջանառության մեջ դրվելու հետ:

Իսլամական պետության կողմից աշխարհի վերջի մոտ լինելն ու դրան նախապատրաստվելը շատ ավելի լայն մասշտաբների հասավ: ԻՊ-ն սկսեց այն օգտագործել ոչ միայն իր տեքստերում, այլ նաև իր գործողություններում՝ վստահեցնելով, որ իրենք պատրաստվում են հենց Ալ-Մալիհամա Ալ-Քուրբային: Սա էր, թերևս, այն գլխավոր պատճառներից մեկը, որ ԻՊ-ի կողմից նվաճվեց ռազմավարական առումով այդքան էլ մեծ դեր չունեցող Դաբիքը, որը սակայն լայնորեն սկսեց կիրառվել գաղափարախոսության մեջ:

Իսլամական վախճանաբանության մասնագետ Դեյվիդ Քուրբ նշում է, որ ներկայիս իրադարձությունները նկարագրվում են որպես Դատաստանի օրվա⁷ Փոքր և Մեծ նշանակներ: Փոքր նշանակները «բարոյական, մշակութային, քաղաքական, կրոնական ու բնական իրադարձություններն են, որոնք կոչված են

⁵ Emerson S., Abdullah Assam: The Man Before Osama Bin Laden, <http://www.iacsp.com/itobli3.html>, [04.01.2016]

⁶ Stern J., Berger J. M., ISIS: The State of Terror, Ecco; First Edition edition, 2015, pp. 219-221

⁷ Ժամը աշխարհի վերջն է, երբ կպատժվի չարն ու կհաղթանակի բարին:

մարդկությանը զգուշացնելու, որ աշխարհի վերջը մոտ է և մարդկանց դեպի ապաշխարություն տանելու»⁸:

Մեծ նշանակները առավել մանրամասն են նկարագրում աշխարհի վերջը և կազմված են մի քանի խոշոր մասերից. Կոստանդնուպոլիսը կգրավվի մուսուլմանների կողմից, Հակաքրիստոսը կհայտնվի ու կճանապարհվի Երուսաղեմ, Իսայի երկրորդ գալուստը կլինի, որպեսզի հաղթի Հակաքրիստոսին ու զանգվածներին դեպի իսլամ ուղղորդի: Աշխարհի ոչ մուսուլմանական տարածքները կգրավվեն⁹:

«Իսլամական պետությունը» օգտագործում է այս ապոկալիպտիկ սպասումներն իր հայտնվելն ու գործողությունները մարգարեությանը համաձայնեցնելու համար: Միբիայում և Իրաքում կռվող մուջահիդներից շատերը հավատում են, որ իրենք պայքարում են հենց մարգարեության համատեքստում: Այս են վկայում մուջահիդներից մեկի հետևյալ խոսքերը. «Եթե դուք կարծում եք՝ այս բոլոր մուջահիդները ողջ աշխարհից կռվում են Ասադի դեմ, դուք սխալվում եք: Նրանք բոլորն այստեղ են, ինչպես խոստացել էր մարգարեն: Սա նրա (Մուհամմադ մարգարեի-Ն.Ս.) խոստացած պատերազմն է՝ Մեծ պատերազմը»¹⁰:

Այստեղ կարևոր դեր ունեն հատկապես «սև դրոշի»¹¹ մասին պատկերացումներն ու հավատալիքները:

⁸ Stern J., Berger J. M., Նշվ. աշխ., էջ 221:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Apocalyptic prophecies drive both sides to Syrian battle for end of time, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-prophecy-insight-idUSBREA3013420140401>, [04.01.2016]

¹¹ Սև դրոշը մշտապես կենտրոնական է եղել արմատական իսլամական կազմակերպությունների համար: Պատահական չէ, որ սև դրոշ ունի ոչ միայն «Իսլամական պետությունը», այլ նաև Ալ-Գաիդան, Տալիբանը, Հիզբ Ալ-Թահրիրը, Ջաբհաթ Ալ-Նուսրան և այլն:

Դեռևս 2006թ., երբ «Իսլամական պետությունն» առաջին քայլերը ձեռնարկեց որպես առանձին կազմակերպություն, այն դրոշ չունեք: Միայն 2007թ. Ալ-Կաիդայի մեդիան ներկայացրեց Իսլամական պետության դրոշի նկարը: Անանուն հեղինակը բացատրում էր, որ դրա դիզայնը, գրությունը վերցված են իսլամական գրություններից: Բացատրությունում ասվում էր, որ «Մարգարեի դրոշը (խաղաղություն ու օրհնություն նրան) բրդից գործված սև քառակուսի էր», «Մարգարեի դրոշի վրա գրված էր «Չկա աստվածություն Ալլահից բացի և Մուհամմադը Ալլահի առաքյալն է»: Այս դրոշն անգամ ունեցել է իր անունը՝ «արծիվ»¹²:

Չնայած կան որոշ հաղիսներ, որոնք այլ գույներ ևս նշում են որպես Մուհամմադի դրոշի գույն, այնուամենայնիվ հեղինակը շեշտում է, որ իրենք ընտրել են սևը, որովհետև ամենաշատը հենց դա է մատնանշվում¹³: Դրոշի մեջտեղի սպիտակ օղակը ըստ ԻՊ-ի խորհրդանշում է Մուհամմադ մարգարեի կնիքը: Ըստ ԻՊ-ի, իրենք ժառանգել են մարգարեի կնիքը, ինչպես որ դա եղել էր խալիֆների դեպքում: Օղակում գրված է «Allāh rasūl Muhammad» (Ալլահ, առաքյալ, Մուհամմադ), որը շահադայի¹⁴ երկրորդ հատվածն է՝ հակառակ կողմից՝ «Muhammad rasūl Allāh» (Մուհամմադը Ալլահի առաքյալն է):

Սև դրոշի լեգենդը, ինչը կապված է Մահդիի լեգենդի հետ, առաջին անգամ շրջանառվել է Օմայյան դինաստիայի կառավարման ժամանակ: Դինաստիայի հիմնադիրը՝ Մուավիան, իշխանությունը խլեց Մուհամմադի ընտանիքի ձեռքից և հիմնեց

¹² How ISIS Got Its Flag, [Առցանց], <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/isis-flag-apocalypse/406498/>, [20.01.2016]

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Իսլամի հավատի բանաձևը՝ «Չկա աստվածություն Ալլահից բացի և Մուհամմադը Ալլահի առաքյալն է»:

իշխանության ժառանգական փոխանցման ինստիտուտը: Այս իրադրությունից դժգոհողների շրջանում սկսեց տարածվել դեռևս Մուհամմադ մարգարեի կողմից շրջանառված պատմություն, որի համաձայն, Մուհամմադ մարգարեի ընտանիքի անդամը, ով կոչվեց Մահդի, գալու է և վերականգնելու է արդարությունը:

Ըստ այս սպասումներին՝ Մահդին գալու է աշխարհի վերջին օրերին ու պայքարելու է անհավատների դեմ:

Իբն Խալլունը¹⁵ ևս նկարագրում է այս իրադարձությունները՝ գրելով, որ «Մարգարեի ընտանիքից մի տղամարդ կհայտնվի ու արդարությունը կհաղթանակի: Մուսուլմանները կհետևեն նրան...»¹⁶:

Կարևոր է նշել, որ այս մասին նշումներ չկան Ղուրանում, սակայն կան մի շարք հադիսներ:

Այս հադիսներից մեկում նշվում է, որ եթե [մարդիկ] տեսնեն Խորասանից¹⁷ եկող սև դրոշներ, միանան այդ բանակին, անգամ եթե ստիպված լինեն սողալ սառույցի վրայով, քանի որ դա Մահդիի բանակն է և ոչ ոք չի կարող կանգնեցել այդ բանակին¹⁸:

¹⁵ Իբն Խալլունի (1332-1406) հիմնական աշխատանքը, որ կոչվում է «Քիթաբ ալ-իբար» (ամբողջական անվանումը՝ Kitābu l-‘ibari wa Dīwāni l-Mubtada’ wal-Ḥabar fi ayāmi l-‘arab wal-‘ajam wal-barbar, waman ‘Āsarahum min Dhawī sh-Shaltāni l-Akbār), բաղկացած է 7 հատորներից, որոնցից առաջինը կոչվում է «Ներածություն» կամ «Մուկադդիմա»:

¹⁶ ‘Abd al-Raḥman ibn Khaldūn, al-Muqadimah, Bayt al-funūn wa al-‘ulūm wa al-adab, al-Dār al-bayḍā’, 2005, 2/51

¹⁷ Մուհամմադ մարգարեի ժամանակ Խորասանը ներառում էր ողջ Աֆղանստանը: Պակիստանի հյուսիսային մասը, Իրանի մի մասը և այլն: Մոտավոր քարտեզը [առցանց]՝ <http://blackflags1.blogspot.am/>, [20.01.2016]

¹⁸ Sunan Ibn Majah, Vol. 5, Book 36, Hadith 4084 <http://sunnah.com/ibnmajah/36/159>, [20.01.2016]

Սակայն պետք է նշել, որ այս հաղիսը դա՛իՖ՝ թույլ հաղիս է, և հետևաբար դրա հետ կապված վեճերն էլ շատ են¹⁹:

Երբ այս սև դրոշակակիրների բանակը՝ Մահդիի գլխավորությամբ գա, այն հասնելու է մինչև Երուսաղեմ ու դնելու է իր սև դրոշը Կուբբաթ աւ-Սահրա մզկիթի վրա և դրանով Երուսաղեմը դարձնելու է Իսլամական օրենքի կենտրոն և չեղարկելու է բոլոր հրեական օրենքները²⁰:

Մահդիի գալստյան տեսարանում կարևոր դեր ունի հենց այդ սև դրոշը: Ալիին վերագրվող խոսքերի համաձայն՝ Մահդիի բանակը գալու է Խորասանից՝ «ծագող արևի երկրից»: Այս բանակն է լինելու սև դրոշակակիրների բանակը²¹:

Վաղ իսլամում սևը նաև կապված էր անարդար թափված արյան վրեժը լուծելու հետ: Օմայյան ընտանիքի հակառակորդները սև դրոշակակիր էին դառնում՝ ցանկանալով վրեժ լուծել Մուհամմադ մարգարեի ընտանիքի կոտորածի համար²²:

Մյուս կողմից պետք է նշել, որ մարտնչող մյուս կողմը՝ իրանականը ևս, այս պայքարը ընկալում է, որպես մարգարեության կատարում: Իրանցի հոգևորական ու քաղաքական գործիչ Ռուհոլլահ Հոսեյնիանը նշել է, որ Ջաֆար Ալ-Սադիկը ասել է. «Երբ դեղին դրոշակակիրները կովեն հակաշիայական ուժերի դեմ Դամասկոսում ու իրանական ուժերը

¹⁹ Are the hadith of the black flags authentic? [Առցանց], <http://abuaminaelias.com/are-the-hadith-of-the-black-flags-authentic/>, [20.01.2016]

²⁰ What Islam REALLY Wants: The Coming of Al-Mahdi! [Առցանց], Հասանելի է՝ <http://www.hope-of-israel.org/islamwants.html>, [20.01.2016]

²¹ How ISIS Got Its Flag, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/isis-flag-apocalypse/406498/>, [20.01.2016]

²² Halm H., Brown A., Shi'a Islam: From Religion to Revolution (Princeton Series on the Middle East), Markus Wiener Pub; Second Printing edition, 1996, pp. 8-15

միանան նրանց, սրբության գալստի համար նախերգանք ու նշան կլինի»²³:

Այս խոսքերը պատահական չեն: Դեղին դրոշակակիրները Հիզբալլահի մարտիկներն են, որովհետև Հիզբալլահի դրոշը դեղին է, իսկ նրանց միանում է Իրանի Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսը: Ակնհայտ է, որ Հիզբալլահի ու իրանական ուժերի պայքարը Միջագետքի շիայական կողմի համար ընկալվում է որպես Մահդիի գալուստի նշանակ:

Ակնհայտ է, որ կողմերն իրենց դիտարկում են չարի ու բարու պայքարի մի մաս: Իհարկե ԻՊ-ն չի կարող իրականացնել Աշխարհի վերջի բոլոր նշանները, սակայն այն կարող է և իրականացնում է այդ նշանների մի մասը: Ակնհայտներից էր օրինակ եզդի կանանց ստրկացումը: Ըստ ԻՊ-ի կողմից լայնորեն շրջանառվող մի հաղիսի՝ «Ժամը²⁴ (Դատաստանի օրը- Ն.Ս.) չի հասնի, քանի դեռ ստրուկ կինը չի ծնել իր տիրոջը»²⁵: ԻՊ-ի կողմից եզդի կանանց ստրկացումն ու նրանց հանդեպ սեռական բռնությունները հանգեցնում են նրան, որ այդ կանայք ծնելու են իրենց ստրկացնողի երեխային, ով համարվում է հոր ունեցվածքի ժառանգը, հետևաբար և իր իսկ մոր տերը:

Ինչպես և մյուս ապոկալիպտիկ խմբերը, ԻՊ-ն ևս հռչակել է նոր դարաշրջանի մասին, որտեղ տիրելու է միայն իսլամը (ԻՊ-ի իսլամը, որը միակ ճշմարիտն է համարվում այս խմբավորման

²³ Apocalyptic prophecies drive both sides to Syrian battle for end of time, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-prophecy-insight-idUSBREA3013420140401>, [04.01.2016]

²⁴ «Դաբիքում» օգտագործվում է անգլերեն «hour» (անգլ. թրգ. ժամ) բառը՝ հղում անելով Մուսլիմին: "The Failed Crusade" (Dhul-Hijjah 1435), Dabiq №4, p. 15: Մուսլիմն իր հերթին օգտագործում է արաբերեն «Al-Sā'a» (արաբ. թրգ. ժամ) բառը: Şahîh Muslim, 2899 a, Kitāb 54 <http://sunnah.com/muslim/54>, [13.01.2016]

²⁵ Dabiq №4, p. 15

կողմից): Սա տիպիկ միլլենարիզմի ծրագիր է, որը նպատակ ունի տրանսֆորմացնել աշխարհն առավել մաքուր մի բանի:

Այս ծրագիրը իրագործելու համար ԻՊ-ն իր գաղափարական ԴՆԹ-ի մեջ ներարկում է բազմաթիվ հին պատմությունները (թե՛ մարգարեությունները, թե՛ իրական դեպքերը): ԻՊ-ն իր գործողությունները նույնացնում է մարգարեական կանխատեսումների հետ: Այս է վկայում օրինակ ԻՊ-ի Դաբիքում տեղ գտած Նուհի (Աստվածաշնչյան Նոյ) մասին պատմությունը: Հռովածի վերնագիրն անգամ արդեն ամեն ինչ ասում է: Աբու Ամր Ալ-Քինանիի հեղինակած այս հռովածը կոչվում է «Կամ Իսլամական պետությունն է, կամ՝ ջրհեղեղը»²⁶: Նոյի մասին աստվածաշնչյան պատմությունը տեղ է գտել նաև Ղուրանում²⁷ ու իսլամական հավատամքում մեծ դեր ունի: Իսլամական պետության կողմից Նուհի պատմությունը համեմատության մեջ է դրվում ԻՊ-ի հետ: Ինչպես Նուհը ժամանակին իր ժողովրդին ընտրելու հնարավորություն սովեց, այնպես էլ ԻՊ-ն է այդ հնարավորությունը տալիս՝ իրեն միանալու կոչ անելով: ԻՊ-ի գործողությունները նույնացվում են ջրհեղեղի հետ. երբ մարդիկ հակադրվեցին ճշմարտությանը, ջրհեղեղ եղավ, իսկ երբ հակադրվում են ԻՊ-ի դաուային (da‘wah, արաբ. թրգ. հրավեր, կոչ), լինում է այն, ինչ անում է ԻՊ-ն: Բացի դրանից հեղինակը նշում է նաև, որ ինչպես Նուհի խումբն էր փոքր, սակայն փրկվեց, այնպես

²⁶ "The Flood", (Ramadan 1435), Dabiq № 2, p. 5

²⁷ Մուհամմադ մարգարեի ռահմանական շրջանի քարոզին պատկանող «Նուհ» սուրան, «Յուսուֆ» սուրան ևս այն եզակի սուրան է, որը պատմում է միայն մեկ մարգարեի պատմություն, այս դեպքում Նուհի: Ղուրանի համար սա յուրօրինակ երևույթ է, քանի որ մյուս սուրանները, եթե անգամ կրում են մեկ մարգարեի անուն, տեքստում խոսվում է տարբեր մարգարեների մասին: Фролов Д.В., Размышления о суре Нух, «Арабская филология. Грамматика. Стихосложение. Корановедение», Языки славянской культуры, 2006, стр. 411-436.

ել «Իսլամական պետությունը», թեև համեմատած թշնամիների փոքր է, սակայն փրկվողն է լինելու, իսկ մեծամասնությունը՝ այս դեպքում ԻՊ-ի հակառակորդները, կործանվելու են²⁸:

Այս պնդումը ծառայեցվում է ԻՊ գաղափարախոսությանը՝ ապացուցելու, որ հաղթանակողը իրենք են լինելու ու հետևաբար իրենց միացողներն են փրկվելու:

Միրիայում և Իրաքում կռվող արմատականների կողմից այս պատկերացումների ակտուալացումն ու իրենց ջիհադը այս հողի վրա դիտարկելը բավականին ակնհայտ է:

Մյուսը՝ «Շամի» մասին պատկերացումն է, որն առանցքային դեր ունի ԻՊ-ի գաղափարախոսության մեջ, որպես կարևոր իրադարձությունների թատերաբեմ:

Ըստ «Իսլամական պետության»՝ այդ վերջնական պատերազմը տեղի է ունենալու Դաբիքում, որը գտնվում է ներկայիս Միրիայի տարածքում է գտնվում՝ Հալեպի հարևանությամբ²⁹: Ըստ այդ հաղիսի՝ «Ժամը չի հաստատվի, քանի դեռ հռոմեացիները չգան Ալ-Ամակ և Դաբիք», որտեղ նրանց կդիմավորեն «Մադինայից դուրս եկած լավագույն մարդիկ»: Այս բախման ընթացքում, ըստ այդ հաղիսի, մադինայական «գորքի մեկ երրորդը կփախչի, ու Ալլահը նրանց երբեք չի ների», «մեկ երրորդը

²⁸ Dabiq № 2, p. 9.

²⁹ Դաբիքի անունով էլ կոչվում էր ԻՊ-ի պաշտոնական անգլալեզու ամսագիրը, սակայն կազմակերպությունը դադարեց Դաբիք ամսագրի հրատարակումը, որի փոխարեն սակայն 2016 թ. սեպտեմբերից լույս է տեսնում Ռումիյա (Rumiyah) արաբ. թրգ. Հոռմ) ամսագիրը: Ի տարբերություն Դաբիքի, որտեղ մեծ դեր էր տրվում ռազմական հարցերին, Ռումիյայում շեշտը առավելապես դրված է կրոնական հարցերին վրա: Այս փոփոխությունը հստակորեն ցույց է տալիս ԻՊ-ի ռազմական դիրքերի թուլացումը: Հոռմը խորհրդանշում է իսլամի հնագույն թշնամու մայրաքաղաքը: Դաբիքից Ռումիայի ացնումը նոր վերլուծությունների դաշտ է բացում, որը իր հերթին բացատրվում է 2016 թվականի ռազմական գործողություններում ԻՊ կրած պարտություններով, սակայն այս հողվածի շրջանակներում այն չեն քննարկի:

կզոհվի ու կդառնա լավագույն նահատակը», վերջին «մեկ երրորդը կհաղթի հռոմեացիներին ու նրանք երբեք ֆիթնայից (fitnah, արաբ. թրգ. քառս, խռովություն) չեն տուժի»³⁰:

Հադիսի շարունակությունը բավականին հետաքրքիր է: «Ապա նրանք կգրավեն Կոստանդնուպոլիսը»³¹: «Երբ նրանք բաժանելիս կլինեն ռազմավարը, շեյթանը կբղավի. «Դաջջալը»³² հետևում էր ձեր ընտանիքներին (ովքեր մնացել էին)»: Նրանք [հանուն իրենց ընտանիքների] կլքեն (Կոստանդնուպոլիսը) ու կվերադառնան Շամ, որտեղ կպարզվի շեյթանի կեղծիքը: Ապա, երբ նրանք պատրաստվեն պատերազմի համար ու կհամարեն իրենց շարքերը, աղոթք կլսվի: Մարիամի որդի Իսան (Հիսուսը) կիջնի և կառաջնորդի նրանց: Երբ Ալլահի թշնամիները տեսնեն նրան, կհավեն, ինչպես աղն է հավում ջրում: Բայց նա կսպանի նրանց իր սեփական ձեռքերով, ապա ցույց կտա նրանց արյունն իր նիզակին»³³:

Ուսումնասիրության տեսակետից այս հադիսը մի քանի շերտեր է բացում, որոնցից է «Շամի» մասին սրբազան պատկերացումների ամրապնդումը: «Շամի» դերի շահարկումը լայնորեն սկսեց կիրառվել 2013թ., երբ ներկայում «Իսլամական պետություն» անունը կրող կազմակերպությունը անվանափոխվեց ու ստացավ «Իրաքում և Շամում իսլամական պետություն» անվանումը³⁴:

³⁰ "The Return of Khilafah", (Ramadan 1435), Dabiq № 1, p. 4.

³¹ Հետաքրքրական է, որ ԻՊ-ի ամսագրերից մեկը, որը նախատեսված էր թուրքալեզու ընթերցողի համար, կրում է հենց Կոստանդնուպոլիս («Konstantiniyye») անունը:

³² Կեղծ մեսիա:

³³ Dabiq № 1, p. 4.

³⁴ Սահակյան Ն., Խալիֆայության սուննիական տեսության պատմական զարգացումը, Վերլուծական տեղեկագիր հ. 7: Հոդվածների ժողովածու/ ԵՊՀ:

Ինչպես նշում է Դ. Քուբը՝ աշխարհագրության տեսանկյունից՝ ապոկալիպտիկ նյութերը հիմնականում կենտրոնացած են Սիրիայի ու Իրաքի վրա, իսկ որոշ գործողություններ էլ տեղի են ունենալու Իրանում: Չափազանց քիչ տեղ է տրվում Եգիպտոսին, կամ էլ մյուս աշխարհամասերին³⁵:

Չնայած նրան, որ իսլամական տեսակետից ողջ աշխարհը պետք է ի վերջո դառնա դար Ալ-իսլամ³⁶, այնուամենայնիվ, ԻՊ-ի տեքստերում մեծ տեղ է տրվում Շամի տարածաշրջանին՝ հաշվի առնելով, որ այստեղ է լինելու գլխավոր պատերազմը: Շամի ընտրյալ տարածք լինելու մասին կարելի է մի քանի օրինակ բերել Իսլամական պետության ամսագրեր «Դաբիքից» և «Իստոկից»:

Դաբիքի 3-րդ համարում կարելի է հանդիպել «Շամը Ալ-Մալահիմի հողն է»³⁷ վերնագրով հոդվածի, որտեղ նշված է. «Ապա այս նուզգան (իրենց ցեղերը լքած Ալլահի համար ջիհադ մղողները) կհավաքվի Շամում՝ Ալ-մալահիմի և Ալ-Մալահիմ Ալ-Քուբրայի հողում: Ալլահի առաքյալը տեղեկացրել է այն պատերազմների մասին, որոնք տեղի են ունենալու Շամում և դրա մոտակայքում, ինչպիսին Ալ-Ղուտան, Դամասկոսը, Դաբիք (կամ Ալ-Ամակ), Եփրատ գետ և Կոստանդնուպոլիս (որը Շամին մոտ է), ինչպես նաև Բեյրուլ-Մակդիս (Երուսաղեմ)...: Եվ նա (*մարգարեն-*

Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոն; Խմբ. Խորհուրդ. – Եր.: 2015, էջ 63:

³⁵ Cook D., The Mahdi's arrival and the messianic future state according to Sunni and Shi'ite apocalyptic scenarios, The Seventh Annual Levtzion Lecture (delivered at the Hebrew University of Jerusalem, 12 June 2012),

http://www.hum.huji.ac.il/upload/_FILE_1415823040.pdf, pp. 7-8, [04.01.2016]

³⁶ Դար Ալ-Իսլամ (իսլամի տուն), այն է՝ տարածք, որ կառավարվում է իսլամական օրենքով, և Դար Ալ-Հաբբ (պատերազմի տուն), տարածք, որտեղ իսլամական նորմերով չի կարգավորվում:

³⁷ "A Call to Hijrah", (Shawwal 1435), Dabiq № 3, p. 9.

Ն.Ս.) այս օրհնված հողը կապել է Ալ-Մասիհի, Ալ-Մահդիի և Դաջջալին վերաբերող բազմաթիվ իրադարձությունների հետ»³⁸:

ԻՊ-ի կողմից շրջանառվող մեկ այլ հադիսի համաձայն՝ «Աբու Ալ-Դարդան նշել է, որ Ալլահի առաքյալը ասել է. «Ալ-Մալահիմ ալ-Քուբրայի օրը մուսուլմանների ճամբարը անշուշտ կլինի Ալ-Դուտայում, Դամասկոս կոչվող քաղաքի մոտ, որը Շամի լավագույն քաղաքներից մեկն է»³⁹:

Շամի արժանիքների մասին են խոսում «Դաբիքում» մեջբերվող այլ հադիսներ ևս, որոնցից մեկի մեջ նշվում է, որ Մարգարեն ասել է՝ ճշմարիտ հավատը տառապանքների ժամանակ Շամում է⁴⁰, իսկ մյուսի համաձայն՝ «Շամը ժողովելու ու ցրելու հողն է»⁴¹: Այս հադիսները կարևորվում են հենց հիջրայի կանչելու, ջիհադի դուրս եկածներին Շամ հրավիրելու առումով, քանի որ այն թույլ է տալիս հիմնավորել, թե ինչու պետք է մուջահիդները գան Շամ:

Այս հադիսի մեջբերումից հետո Դաբիքը մատնանշում է արդեն հաջորդ քայլը՝ հիջրա դեպի Շամ: Այս մասին դարձյալ հադիսներ ու հիմնավորումներ բերվում են: Հետաքրքիր հիմնավորումներից է հատկապես իբն Թայմիյայի «Մաջմու ալ-Ֆաթավա» աշխատությունից մեջբերումը, ըստ որի՝ «Աշխարհի վերջին իսլամը ամենահայտնին կլինի Շամում: ... Այնպես որ երկրի վրա լավագույն մարդիկ կլինեն նրանք, ովքեր պահում են Իբրահիմի հիջրայի հողը, որը Շամն է»⁴²: Այս մեջբերումից հետո ԻՊ-ն այս հիջրան համեմատում ու հավասարագոր է համարում

³⁸ "From the Battles of Al-Ahzāb to the War of Coalitions", (Dhul Qa'Dah 1436), Dabiq № 11, p. 16-17:

³⁹ Հադիսը փոխանցվել է իմամ Ահմադի, Աբու Դավուդի և Ալ-Հաքիմի կողմից:

⁴⁰ Dabiq № 3, p. 9.

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² Նույն տեղում, էջ 10:

Մուհամմադ մարգարեի և նրա զինակիցների կողմից Մեքքայից դեպի Յասրիբ կատարած հիջրային՝ նշելով, որ գնալով դեպի Իբրահիմի հող, նրանք հետևում են Իբրահիմի ուղուն ու նրանց մարգարե Մուհամմադի կրոնին:

Նույն տեղում նաև նշում են, որ եթե անգամ ամիրի հրամանով որևէ մեկը Շամից դուրս ջիհադի է ուղարկվել և եթե անգամ զոհվել է Շամից դուրս այդ հանգամանքը չի չեղարկում նրա հիջրան դեպի Շամ, քանի որ նույն մարգարեի զինակիցներից շատերը Մադինայից դուրս են զոհվել, սակայն նրանք մուհաջիր են մնում: Եթե Մադինայի հիջրան, որը Մեքքայից հետո լավագույն տեղն է, չի չեղարկվել, ապա Շամինն էլ չի չեղարկվի:

Իսլամական պետության կողմից Շամի մասին հավատալիքները հնարավորություն են տալիս ԻՊ առաջնորդներին Շամը հռչակել Դար Ալ-Իսլամ, որը չարի ու բարու միջև մղվող պայքարի կիզակետն է:

Հադիսի վերլուծության համատեքստում չափազանց կարևոր դեր է խաղում Դաջջալի կերպարը: Իսլամական վախճանաբանական գրականության մեջ սատանայական կերպարները կոչված են հեռացնել իսլամական համայնքն իր ճշմարիտ ուղուց: Մուննիական իսլամի համար նման կերպար է Դաջջալը՝ Հակաքրիստոսը: Նա Քրիստոսի հակադիր կերպար է, ով ի վերջո երկրորդ գալուստով վերջ կդնի Դաջջալի 40-օրյա կառավարմանը:

Դաջջալը կեղծ մեսիան է, ով համարվում է աշխարհի վերջի տասը նշանակներից մեկը: Ա. Լ. Արգումանյանը նշում է, որ «իսլամում Նեոին համապատասխանում է Դաջջալը («ստախոսը»)՝ մի սատանայական էակ, որի մասին հիշատակվում է հետդուրանային էսխատաբանական գրականության մեջ: Մուսուլմանական պատկերացումների համաձայն՝ Դաջջալը

բնակվում է Մարաջի կամ Չաբաջի (Յավայի) կայսրության կղզիներից մեկի վրա: ... Նա այնտեղ ապրում է ժայռին գամված, և չար ոգիները նրան ուտելիք են բերում: Դաջջալը կդառնա հրեաների թագավորը և կկառավարի ողջ աշխարհը: Դաջջալը կհայտնվի իր չափերի ավանակի վրա, երբ Յաջուջը և Մաջուջը⁴³ կկարողանան հաղթահարել պատը, որը կառուցել է Ջու ալ-Կարնեյնը⁴⁴ և որը բաժանում է նրանց հավատացյալներից: Դաջջալը կիշխի աշխարհին 40 օր, սակայն դա բավարար կլինի որ անցնի արևելքից արևմուտք և հարավից հյուսիս: Վերջին ժամանակներում Դաջջալը երկրի վրա կհայտնվի արևելքից և իր իշխանությանը կենթարկի ողջ աշխարհը, սակայն նրա իշխանությունը երկար չի տևի, ընդամենը 40 օր (կամ տարի), ինչից հետո նա գահընկեց կարվի երկնքից իջած Իսայի և Մահդիի կողմից, իսկ վերջինս կկարողանա նրան ոչնչացնել»⁴⁵:

Իսլամական պետության կողմից Դաջջալի կերպարի ակտուալացման մի կարևոր քայլ արվեց. ԻՊ-ի «Դաբիք» ամսագրի 11-րդ համարում հայտարարվեց, որ Դաջջալը շիաների Մահդին է⁴⁶: Անշուշտ այս քայլը սուննի-շիա հակամարտության մի նոր դրևորում է, սակայն «Իսլամական պետությունը» փորձում է շիաների Մահդիին ներկայացնել Դատաստանի օրվա չարի կերպարներից մեկի տեսքով: «Իսլամական պետությունը»

⁴³ Yajuj and Majuj, Encyclopædia Britannica, <http://www.britannica.com/topic/Yajuj-and-Majuj>, [04.01.2016]

⁴⁴ Նույն տեղում:

⁴⁵ Արզումանյան Ա.Լ., Էսխատաբանական խնդիրները մուսուլմանական գրականության մեջ, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2009, էջ 184-185:

⁴⁶ Dabiq № 11, pp. 16-17

Դաբիքում նշում է, որ «Ռաֆիդայի⁴⁷ տեքստերը կարդալով՝ պարզ է դառնում, որ Մահդին ոչ այլ ոք է, քան Դաջջալը»⁴⁸:

Հետաքրքիր է, որ ինչպես Դաջջալի ժամանակ էր ասվում, որ նա դառնալու է հրեաների թագավորը, այնպես էլ ԻՊ-ը փորձում է հստակեցնել, որ Մահդին ևս դառնալու է հրեաների թագավոր: Դաբիքում մեջբերում են Ջաֆար Ալ-Մադիկի խոսքերը, ըստ որոնց «Երբ Մուհամմադի ընտանիքից հայտնվի Ալ-Կա'իմը⁴⁹, նա կդեկավարի Դավթի ու Սողոմոնի օրենքով»⁵⁰: Հրեական օրենքով դեկավարելու վերաբերյալ մի շարք այլ խոսքեր ևս մեջբերվում են այս նույն հոդվածում: Ապա հոդվածագիրը անդրադառնում է նրա արարքներին, որոնք պետք է կատարվեն: Ըստ այդմ, երբ գա Ալ-Կա'իմը կամ Ալ-Մահդին, նա վեց անգամ հինգ հարյուրական տղամարդու գլուխ է կտրելու ու նրանք լինելու են Կուրայջ ցեղից⁵¹: Այս փաստը անշուշտ չի կարող դրական համարվել: Կուրայջը Մուհամմադ մարգարեի ցեղն է և այս ցեղի մուսուլման տղամարդկանց գլուխը կտրելու մասին Ջաֆար Ալ-Մադիկին վերագրվող խոսքերը, չեն կարող դրական կերպով ընդունվել: Այս տեղեկությունը տալուց հետո, հոդվածագիրը դարձյալ Ջաֆար Ալ-Մադիկին է վերագրում հետևյալ խոսքերի «երբ մահդին գա, նրա և արաբների ու Կուրայջի միջև միայն սուրն է լինելու»⁵²: Հստակ է, որ ամեն կերպ փորձ է արվում Մահդիին ներկայացնել որպես

⁴⁷ Ռաֆիդա (ar-Rāfiḍa, արաբ. թրգ. մերժողներ) եզրով սուննիները անվանում են շիաներին:

⁴⁸ Dabiq № 11, p. 16:

⁴⁹ Ալ-Կա'իմը (Al-Qā'im, արաբ. թրգ. բարձրացող) շիայական իսլամում մեսիան է և հաճախ ընկալվում է, որպես Մահդի:

⁵⁰ Dabiq № 11, p. 16.

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 17:

⁵² Նույն տեղում:

արաբների, մուսուլմանների ու նրանց լավագույն ցեղի՝ Կուրայշի թշնամի:

Հոդվածագիրը այս տեղեկությունները տալուց հետո կարծես թե հռետորական հարց է տալիս, ըստ որի եթե Ռաֆիդայի մահդին խոսում է եբրայերեն, կառավարում է Թորայով⁵³ ու սպանելու է արաբներին, ապա ով է նա, եթե ոչ Դաջջալը:

Ի տարբերություն Իսլամական պետության այս պնդմանը՝ շիայական իսլամի համար սատանայական կերպարը Սուֆյանին է, ով չար մուսուլման դեկավարի կերպար է⁵⁴: Ըստ շիական իսլամի Սուֆյանին⁵⁵ Աբու Սուֆյանի սերունդը, կհայտնվի Դամասկոսում մինչև Մահդիի գալը⁵⁶: Պայքարող այս կողմերի գաղափարական պայքարը, որն ուղեկցվում է վախճանաբանական պատկերացումների ակտուալացմամբ, քաղաքական պայքարում կարևոր դեր ունի: Ի տարբերություն այս սատանայական կերպարների՝ Մահդիի առաքելությունն է համայնքի անաղարտությունը վերականգնելն ու չարին հաղթելը:

Մահդին⁵⁷ մեսիան է, Մուհամմադի տոհմի վերջին ներկայացուցիչը: Նրա մասին Ղուրանում նշումներ չկան, սակայն այս կերպարը լայն զարգացում է ստացել հադիսներում: Սկզբնական շրջանում Մահդիի կերպարը նույնացվում էր Իսայի գալստյան հետ,

⁵³ Թորան (թարգ. ուսմունք, օրենք) հրեական ավանդական կրոնական օրենքների ամբողջությունն է:

⁵⁴ Cook D., "Hādīth", Authority and the end of the world: Traditions in modern Muslim apocalyptic literature, *Oriente Moderno*, 82, no. 1, 2002, pp. 31-53.

⁵⁵ Հետաքրքիր է, որ շիայական կողմից, որը պայքարում է Իսլամական պետության դեմ, որն է հայտարարություն չեմ հանդիպել, որով Աբու Բաքր Ալ-Բադրադիին կնամանեցնեին Սուֆյանիի հետ:

⁵⁶ Imam Mahdi and the signs that will precede him, <http://www.inter-islam.org/faith/mahdi1.htm#5>, [04.01.2016]

⁵⁷ Մահդիի կերպարն առավել լայն զարգացում է ստացել շիական իսլամում, սակայն այս հոդվածում այն չեմ քննարկի:

ում երկրորդ գալուստով վերջ էր դրվելու չարին, սակայն աստիճանաբար այն դառնում է ինքնուրույն կերպար: Արդեն իսլամի զարգացման առաջին իսկ դարերին Մահդին ընկալվում էր որպես սպասվող կառավարիչ, ով պետք է վերականգներ իսլամի անաղարտությունը⁵⁸:

Պետք է նշել, որ Իսայի կերպարն իսլամում բավականին հակասական է: Չնայած նա մեսիա է՝ նրան այնուամենայնիվ բացառիկ մեսիայական դեր չեն տալիս՝ ի տարբերություն Մահդիի, ով մարգարեների կնիք Մուհամմադի ժառանգներից է լինելու և հարձակվելու է նաև քրիստոնեական խորհրդանիշերի, օրինակ՝ խաչի վրա ևս և հաղթելու է բոլորին⁵⁹:

Ուստի և պատահական չէ այն, որ ԻՊ-ը թեև ընդունում է, որ Իսան իջնելու է և հաղթելու է Դաջջալին, սակայն այս հարցը չի քննարկվում ԻՊ տեքստերում՝ կարծես չցանկանալով անդրադառնալ այս կերպարին:

Մուսուլմանների մի զգալի մասը հավատում է, որ աշխարհի վերջը մոտ է, ավելին՝ նրանց մի զգալի մասն էլ հավատում է, որ այն իր կյանքի ընթացքում է լինելու: Այս հավատը անմիջականորեն կապված է Մահդիի կերպարի հետ: Մուննիների համար Մահդին դեռևս այստեղ չէ: Շիաների⁶⁰ համար Մահդին արդեն մեկ անգամ ծնվել է, սակայն այժմ թաքնված է և երբ դարձյալ հայտնվի, արդարությունը կհաղթանակի: Ե՛վ սուննիների, և՛ շիաների համար Մահդին

⁵⁸ Ислам. Энциклопедический словарь. М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, стр. 163

⁵⁹ Cook D., The Mahdi's arrival and the messianic future state according to Sunni and Shi'ite apocalyptic scenarios, The Seventh Annual Levtzion Lecture (delivered at the Hebrew University of Jerusalem, 12 June 2012), http://www.hum.huji.ac.il/upload/_FILE_1415823040.pdf, p. 8, [04.01.2016]

⁶⁰ Շիաներ ասելով՝ այստեղ նկատի ունեն միսնա՛աշարիական ուղղությունը:

իսլամական համայնքը միավորելու և Իսալի երկրորդ գալուստը պատրաստելու դեր ունի:

21-րդ դարի երկրորդ հնգամյակից ի վեր Մերձավոր Արևելքի և արդեն իսկ երկրորդ տասնամյակից՝ միջազգային հարաբերությունների համատեքստում կարևոր խաղացող դարձած «Իսլամական պետությունը», իրեն հռչակելով «իրական ու միակ ճիշտ իսլամի» հետևող և կարծես մագնիս դառնալով բազմաթիվ արմատական տարրերի համար, իր գաղափարախոսության հիմքում դնում է մի քանի վախճանաբանական հավատալիք, որոնց արդիականացմամբ ու նշանային համակարգով արտահայտմամբ՝ հիմք ու բացատրություն է ստեղծում սեփական գործողությունների համար, որոնք հաճախ չեն տեղավորվում միջազգային չափանիշների մեջ, ավելին՝ ընկալվում են որպես հակառակ ուղղության շարժում:

THE ATTEMPTS OF THE ISLAMIC STATE TO ACTUALIZE ISLAMIC ESCHATOLOGICAL BELIEFS

Naira Sahakyan
nara.sahakyan@gmail.com

Keywords: “Islamic State”, eschatology, “Black Flag”, “Sham”, Mahdi, “Dabiq”

Eschatological beliefs have always been part of the Middle eastern clashes. The developments in the Middle East during the last decade, the new awakening of Sunni radicalism and especially the creation of the organization “Islamic state” as a caliphate made fertile ground for the new phase of actualization of Islamic eschatological beliefs. By using these believes, different sides of the war sought to ground the truthfulness of their actions. The “Islamic state” was pioneering this practice.

This article deals with the aspiration of the “Islamic state” to actualize those eschatological beliefs that prove its chosen acts as God's true path. It

demonstrates that the most discussed believes are related to the “Mahdi”, “Sham” and “the black flag”. In my article, I attempt to explore how the discourse of the aforementioned beliefs was developed and how the Islamic state uses it.

**ПОПЫТКИ «ИСЛАМСКОГО ГОСУДАРСТВА»
АКТУАЛИЗИРОВАТЬ ИСЛАМСКИЕ ЭСХАТОЛОГИЧЕСКИЕ
ВЕРОВАНИЯ**

Наира Саакян
nara.sahakyan@gmail.com

Ключевые слова: *«Исламское Государство», эсхатология, «черный фкаг», «Шам», Махди, «Дабик»*

Эсхатологические верования всегда были частью ближневосточных столкновений. События на Ближнем Востоке в течение последнего десятилетия, новое пробуждение суннитского радикализма и особенно создание организации «Исламского государства» в качестве халифата создали плодородную почву для нового этапа актуализации исламских эсхатологических верований. С помощью этих верований воюющие стороны стремятся обосновать оправданность своих действий. «Исламское государство» - пионер в этой практике.